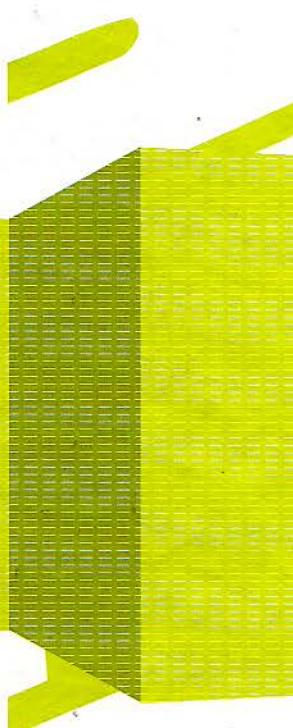
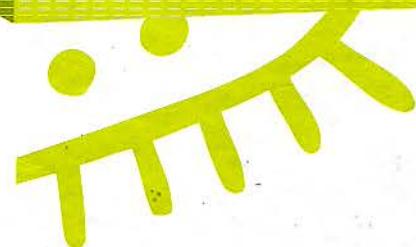

УКРАЇНЦІ СЛОВАЧЧИНИ:

матеріальні вияви
народної культури
та мистецтва

УДК [39+94] (=161.2) (437.6)

ББК 63.5 (4Сла)

С 60

Переклад: Любомир Белей

Редакція: Галина Вовченко

Коректура: Ольга Гончарено

Дизайн: Юрій М.Барабаш

С 60 Мирослав Сополига

Мирослав Сополига. «Українці Словаччини: матеріальні вияви народної культури та мистецтва». — К.: Темпора, 2011. — 336 с.

ISBN 978-617-569-042-0

Книга присвячена вивченню найзахіднішої гілки українського етносу. Автор детально описує господарювання, народні промисли, житлове та сакральне будівництво, харчування і народне мистецтво українців Словаччини. Аналіз щедро проілюстровано фотографіями, картами та схемами. Книга розрахована на істориків, етнологів, етнографів, усіх, кого зацікавить запропонована тематика.

Видання здійснено у рамках видавничих проектів «ЕСЕМ Медіа Україна».

© Мирослав Сополига, 2006

© ЕСЕМ Медіа Україна, 2011

© Темпора, 2011

Зміст

<i>Від перекладача</i>	1
<i>Вступ</i>	7
1 До проблеми етногенезу української меншини Словаччини	13
2 Історіографія дослідження традиційної матеріальної культури північно-східної Словаччини	27
3 Вплив природних умов на розвиток матеріальної культури	43
4 Традиційні способи господарювання	61
5 Домашні промисли та допоміжні ремесла	89
6 Народне будівництво	115
7 Інтер'єр хати	147
8 Божі храми – церкви	183
9 Народний одяг	201
10 Народне харчування	237
11 Вияви народного мистецтва Прикінцеві зауваги	261
<i>Література</i>	309
	319

Зміст

<i>Від перекладача</i>	1
Вступ	7
1 До проблеми етногенезу української меншини Словаччини	13
2 Історіографія дослідження традиційної матеріальної культури північно-східної Словаччини	27
3 Вплив природних умов на розвиток матеріальної культури	43
4 Традиційні способи господарювання	61
5 Домашні промисли та допоміжні ремесла	89
6 Народне будівництво	115
7 Інтер'єр хати	147
8 Божі храми – церкви	183
9 Народний одяг	201
10 Народне харчування	237
11 Вияви народного мистецтва Прикінцеві зауваги	261
<i>Література</i>	309
	319

Від перекладача

«І ця земля не перестає бути рідною, твоєю. Незалежно від того, якій державі належить, які люди нею ходять, якою мовою говорять, в якій культурі купаються і якій історії моляться. На цих українських ландшафтах навіть лицайники на мертвому дереві чи розколено-му камені залишаються вірними нашим міфам...»

Тарас Прохасько

Коли доводиться бувати на Східній Словаччині, то там на кожному кроці впадає в око українська присутність: у місцевих говірках з яскраво помітною українською основою; у місцевих топонімах та прізвищах, які явно виказують своє українське походження; у вишуканому вигляді дерев'яних церков, увінчаних багатораменними хрестами; у церковних наспівах, у традиційній народній архітектурі, у місцевій кухні...

Однак, коли вдається до статистичних даних, то виявиться, що нині у Словаччині проживає напочуд мало українців: у 2001 р. їх тут налічувалося тільки 10 814 осіб. На тлі такої статистики українська присутність на теренах Східної Словаччини може видатися дуже перебільшеною або навіть ефемерною, і саме таку думку намагаються нав'язати певні місцеві сили... Проте знову ж таки, за даними офіційного перепису населення 2001 р., на території Словаччини проживає 219 831 греко-католик та 50 363 православних. Оскільки ні словаки, ні представники інших національних меншин Словаччини (угорці, поляки, цигани, німці, чехи та ін.) ніколи не сповідували православ'я, то ніхто, окрім як українці, й не могли становити помітне число — 270 194 особи — словацьких греко-католиків та православних¹. Якщо до цього числа словацьких греко-католиків та православних додати ніким не оцінену, проте, без сумніву, значну кількість нашадків українців, які відійшли від віри предків і стали римо-католиками, протестантами або ж атеїстами, то тоді кількість української людності на

1 Дуже показовими у цього плані є аналогічні угорські статистичні дані: у 2001 р. угоршині українцями, або русинами записалися 1100 осіб, проте 230 тисяч громадян Угорщини належать до греко-католицької конфесії.

теренах сучасної Словаччини суттєво відрізнялась би від результатів офіційного перепису населення.

Причину вражуючої невідповідності між повсюдністю української культури на Східній Словаччині та офіційно засвідченою відсутністю або, точніше, нечисленністю самих носіїв цієї культури треба шукати у драматичній історичній долі найзахіднішої гілки української нації. Українцям на землях сучасної Східної Словаччини довелося долати не лише вкрай складні природно-кліматичні умови високогір'я на теренах південних хребтів Бескидів (безземелля, неродючі, важкодоступні ґрунти тощо), а й миритися з нечисленністю та слабкістю української інтелігенції, представленої головним чином духовенством, україн обмеженими матеріальними можливостями місцевих українців, а також, що дуже важливо, з національною нетерпимістю та виявами асиміляційного інстинкту з боку спершу угорських, а згодом чехословакських та словацьких владей.

Дуже негативні наслідки на становище українців найзахіднішої гілки українського народу мав штучний поділ українського історичного Закарпаття, ініційований угорськими політичними колами ще у 1818 р., коли з Мукачівської єпархії було штучно виокремлено більше 190 парафій та створено окрему Пряшівську єпархію. У 1919 р. остаточне розчленування історичного українського Закарпаття було завершено. Незважаючи на домовленості Юрія Жатковича та майбутнього президента Чехословаччини Томаша Масарика, за якими усе історичне Закарпаття, в т.ч. Й Пряшівщина, — «оригінально угро-руські столиці Спиш, Шариш, Земплін, Абауй, Гемер, Боршодь, Унг, Угоча, Берег і Мараморош» — мало одержати статус єдиної автономної частини Чехословаччини, українські

етнічні терени південної Лемківщини було приєднано до словацької частини Чехословачької Республіки.

Поява на карті сучасної Європи у 1993 р. нової демократичної країни — незалежної Словаччини не розв'язала наболілих проблем словацьких українців. Попри тісні дружні українсько- словацькі міждержавні відносини та офіційні зобов'язання урядів обидвох сусідніх держав усіляко підтримувати українську та, відповідно, словацьку національні меншини, інерція мислення певних політичних кіл чи їхні ксенобоські комплекси негативно позначаються на стані української національної меншини Словаччини. Так, у певних сучасних словацьких наукових колах стало правилом замовчувати не лише факт належності місцевої східнослов'янської людності до українського народу, а й не визнавати українськими визначні пам'ятки місцевої матеріальної та духовної культури. Традиційні українські дерев'яні церкви, ікони, писанки вперто не називають українськими, а, наприклад, карпатськими, словацькими, східнослов'янськими, східнослов'янськими або візантійськими тощо. Окремі наукові працівники Словацької академії наук видали об'єгові монографії, в яких численні кириличні рукописні пам'ятки XVII–XVIII ст., зокрема конфесійного жанру, беззастережно зараховують до словацької культури.

Урядові словацькі кола, прикриваючись прагненням дотримуватися демократичних цінностей, беззастережно підтримали неорусинський рух, офіційно визнавши українців та русинів окремими народами. Римський принцип «поділяй та володарюй», що став визначальним у сфері державної національної політики стосовно української меншини Словаччи-

ни, послужив велими дієвим катализатором асиміляційних процесів. Прикметно, що очільники русинського руху на Словаччині не втомлюються наголошувати, що «культура русинів є складовою словацької культури і не має нічого спільногоЕ з українською культурою».

На такому культурно-історичному тлі існування сучасної української національної меншини Словаччини рельєфніше постає вагомість сподвижницької праці місцевих діячів української культури та окремих освітньо-культурних інституцій, які, по суті, залишаються єдиними гарантами українськості ще недавно численної автохтонної общини східнослов'янського походження та її багатої і самобутньої культури.

До числа таких сподвижників, без сумніву, належить Мирослав Сополига. У Словаччині, в Україні та в багатьох європейських країнах його добре знають як іменитого етнографа, автора більше 20 монографій та близько 500 науково-популярних статей. Сополига — головний редактор та упорядник 12 томів дуже авторитетного у славістіці «Наукового збірника музею української культури у Свиднику». Окрім супоакадемічної роботи, автор багато уваги приділяє адміністративній діяльності. Від 1986 року він очолює найбільшу закордонну україністичну музейну установу — Музей української культури у Свиднику. Мирослав Сополига — засновник славного скансену Свидницького музею. Саме завдяки принциповій позиції дирекції цю установу вдалося вберегти від численних ворожих посягань. Майже двадцятирічні намагання цинічно заперечити український характер музею або штучно відокремити від нього хоч би т.зв. русинську частину виявились безуспішними. Щоб затабувати український характер Свидницького

музею, цю установу офіційно переіменовували вісім разів, аж поки у 2007 р. не повернули їй первісну назву. Мирослав Сополига-директор не піддався ні залякуванням, ні різним приниженням, ні ревізіям під надуманими приводами, ні постійним спробам усунути його з посади, ні іншим формам переслідувань. Друзі Мирослава Сополиги не раз згадують його відчайдушний вчинок, коли під час візиту міністра культури він підійшов до нього з традиційним українським плугом та запропонував високопоставленому чиновникові показати, корта частина плуга українська, а корта русинська. Уже сам факт, що Музей української культури у Свиднику — єдиний заклад культури Словаччини, який за назвою (і за змістом, звичайно, також) однозначно ідентифікується як український, красномовно характеризує діяльність його керівництва. У науковій, адміністративній та громадській діяльності Сополізі вдається поєднати законосулюхняність громадянині на Словаччині, глибоку обізнаність учено-етнографа та непохитне усвідомлення належності до української нації. Мабуть, саме завдяки такій життєвій позиції, позбавленій конформізму та пристосуванства, Сополига був обраний членом Асоціації європейських музеїв просто неба, головою Унії музеїв Словаччини, тривалий час працює у виконавчому комітеті Етнографічного товариства Словаччини, а від недавна очолює його Східнослов'янський філіал. Сополига є членом Наукового товариства імені Т.Шевченка, проводу Світової федерації українських лемківських організацій та Міжнародної асоціації україністів. Він і нині сповнений багатьох амбіційних планів щодо вивчення та популяризації традиційної культури українців Словаччини, які, віримо, неодмінно будуть реалізовані.

Пропонована праця Мирослава Сополиги — «Українці Словаччини: матеріальні вияви народної культури та мистецтва» — один із результатів його більш ніж сорокарічного ретельного наукового вивчення самобутньої культури найзахіднішої гілки українців.² Для Мирослава Сополиги не має найменших сумнівів щодо автохтонності культури українців на теренах сучасної Східної Словаччини. Однак ця упевненість ґрунтується не на політичній доцільноті чи визначається умовами «наукового» гранту, вона випливає зі скрупульозного та системного аналізу багаточного фактичного матеріалу. Результати його наукових досліджень визнала та неодноразово високо оцінила й Словацька академія наук.

Автор не обмежується емпіричним синхронним описом аналізованих фактів культури українців Словаччини, а, як справжній історик, розглядає їх у діахронії, намагається простежити їх еволюцію від найдавніших фіксацій.

Іншою прикметною рисою праці «Українці Словаччини: матеріальні вияви народної культури та мисте-

цтва» є напрочуд удале використання автором інтердисциплінарного підходу. Щоб описати культуру українців Словаччини, Мирослав Сополига майстерно залишає географію, геологію, ботаніку, демографію, економіку, дієтологію, теологію, мистецтвознавство, лінгвістику... Завдяки такому підходу накреслена автором панорамна картина культури українців Словаччини відзначається науковістю та вражає правдивою об'ємністю свого зображення.

Не маю найменших сумнівів, що пропонована книга Мирослава Сополиги, як і доробок його інших, нині не таких уже й численних, колег служить шляхетній справі доступнення культурного на-бутку найзахіднішої гілки українського племені, що споконвік живе на південних схилах Карпат. Адже ще у далекому 1960 р. у передмові до укладеної невтомним Михайлом Мольнаром антології «Ластівка з Пряшівщини» Максим Рильський напрочуд вичерпно і влучно охарактеризував поетичний набуток українців Словаччини: «все це свіже, все це має свої тони й барви, все це — своє».

² Пропонована публікація є розширеним українським варіантом монографії «Tradície hmotnej kultúry Ukrajincov na Slovensku». — Bratislava: Veda, 2006. - 292 s.

Любомир Белей

Вступ

Удале географічне розташування, багатство природних та культурних цінностей, а також складна власна історія роблять Словаччину впізнатаваною у світі. Природно-кліматичні умови, етнічні та конфесійні чинники, різні міграційні течії, особливості освоєння земель і з ним пов'язані історичні події — усе це спричинилося до того, що на відносно невеликій території постали різні і водночас внутрішньо здиференційовані культурні регіони. Одним із таких регіонів є територія Східної Словаччини, на якій більш-менш компактно проживає численна етнічна група, відома під різними історичними та сучасними назвами: руснаки, рутени, руси, малоруси, карпаторуси, угороруси, русини, підкарпатські русини, закарпатські русини, лемки, русини-українці, українці та ін. Вважають, що чисельність цієї етнічної групи перевищує 150 тисяч осіб, однак останні офіційні переписи населення зафіксували лише 30–35 тисяч громадян Словаччини, русинів-українців за походженням. Українське населення Східної Словаччини протягом століть жило у дуже тяжких умовах соціального та національного гніту, який суттєво сповільнював іх етнокультурний розвиток. Тому навіть сьогодні відчутні наслідки такого незадовільного стану, що, окрім іншого, певною мірою також позначився і на досі не достатньому рівні дослідження історії та культури цієї людності.

Економічні та природно-кліматичні умови життя населення цього регіону, а також його тривала ізоляція, спричинена периферійним розташуванням щодо визначних економічних центрів, зумовили той факт, що тут, порівняно з іншими регіонами Словаччини, аж до недавнього часу зберігалося чимало архаїзмів у сфері традиційної народної культури. Це створює сприятливі умови для проведення не лише

Уже протягом кількох десятиліть фахівці з різних європейських країн наполегливо вивчають традиційний уклад життя мешканців так званого карпатсько-балканського ареалу. На найближчий період ця міжнародна науково-дослідницька програма зорієнтована на підготовку синтетичних праць, присвячених також і традиційній матеріальній культурі. Ретельне етнологічне дослідження Східної Словаччини буде сприяти успішній реалізації цієї амбітної міжнародної програми.

У результаті радикальних змін у політичній, соціально-економічній, культурній та інших сферах відбувається широкомасштабна перебудова населених пунктів, що призводить до поступового занепаду традиційних елементів життєвого середовища. Саме тому виняткової ваги набуває питання дослідження, документації, а також збереження найхарактерніших зразків народної культури для майбутніх поколінь.

Ретельне вивчення за-
пропонованої проблемати-
ки може прислужитися:

- важливим свідченням про уклад життя в минулому;
- історичним аргументом на користь високого рівня духовної та матеріальної культури наших предків;
- надійним джерелом пізнання етнічної історії та культурно-історичних міжетнічних контактів;
- дуже міцним фундаментом для подальшого розвитку культури, особливо як неперевершений зразок при облаштуванні життєвого середовища;
- важливим чинником у процесі виховання молоді, зокрема при формуванні естетичних критеріїв тощо.

Метою нашої праці є етнологічне опрацювання проблематики,

пов'язаної з народною матеріальною культурою в її основних виявах та традиційних формах. Наша увага буде передусім зосереджена на теренах північно-східної Словаччини, де загалом компактно проживає русько-українська меншина. У цій праці ми будемо намагатися простежити основні фази розвитку, які пройшла матеріальна культура від найдавніших часів аж до часу занепаду її традиційного характеру. Там, де це буде можливо, намагатимемося показати розвиток народної матеріальної культури у тісному зв'язку з повсякденним життям людини та її навколишнім середовищем.

Одним із завдань нашої праці є дослідження локалізації окремих виявів народної культури та визначення їх місця у ширшому просторовому контексті, зокрема у міжетнічних контактах з акцентом на українсько-словакських взаєминах.

І, нарешті, ми намагатимемося розкрити трансформаційні можливості виявів народної культури за умов сучасного укладу життя та стисло окреслити перспективи розвитку культури української меншини в Словаччині.

Наша праця не претендує на вичерпне опрацювання проблематики. Її зміст зумовлений сучасним станом дослідження цієї теми, а також характером та обсягом публікації. При написанні праці ми спиралися на результати попередників та власні польові дослідження. Основний фактичний матеріал було зібрано з 1967 до 2002 року в рамках науково-дослідницької роботи Музею української культури у Свиднику. Під час численних експедицій ми відвідали всі українські, а також сусідні словацькі та польські населені пункти.

Часовими рамками пропонованої праці вважаємо кінець XIX — першу половину ХХ ст.

Народний одяг

Одяг — один із найхарактерніших та з точки зору етнічної історії найбільш самобутній вияв народної культури. Народний одяг є складовою загальнолюдської культури. Однак існує величезна кількість його форм та видів, які є результатом взаємодії різних чинників. Спочатку людина використовувала одяг, лише щоб захиститися від несприятливих умов навколошнього середовища. Ще в доісторичних часах, коли наші предки жили в печерах, треба було захистити своє тіло від холоду. Уже тоді з'являються примітивні форми одягу з матеріалу, який давала навколошня природа. Перш за все це були хутра диких звірів, шматки кори дерев, листя, рослинні волокна тощо. Археологічні дослідження з території південно-східної Європи підтверджують, що вже наші пращури шили довгі сорочки з рукавами та штани, а на голові носили убори, що чимось нагадують наші капелюхи. На ноги вони натягали шматки шкур¹. Певні модифіковані форми цього архаїчного одягу ще довго зберігалися в особливо суворих умовах карпатських гір та лісів. Відносно холодна погода, яка встановлювалася тут від осені аж до весни, а також дуже спекотні дні влітку примушували людину носити відповідний одяг. Цього вимагала й основна діяльність сільських мешканців, спрямована на забезпечення засобів існування (обробка землі, пасовищне господарство, робота в лісі), яка відбувалася просто неба. Зрештою, одяг певною мірою захищав людей і від можливих ушкоджень.

Уже раніше ми відзначали, що карпатська природа була дуже щедрою і надавала широкі можливості, тобто сировину, для виготовлення одягу — шкури і хутра диких та свійських тварин, волокно рослинного та тваринного походження (коноплі, льон, вовну), деревину, кору тощо.

Отже, природно-кліматичні умови були, безперечно, одним із впливових чинників розвитку народного одягу досліджуваної території. Уже сама суть людини, її природні біологічно-анатомічні властивості (стать, вік, пропорції тіла, реакція організму на холод, тепло, дотик тощо) визначали характер одягу, особливо щодо використання матеріалів, технології їх обробки та конструкційних особливостей певних видів одягу.

Специфіка селянської праці, під час якої одяг швидко забруднювався, просякав потом та скоро зношувався, вимагала якісного, тобто грубого й міцного матеріалу. У досліджуваному регіоні аж до половини ХХ ст. використовували здебільшого до-

моткане лляне або конопляне полотно та взагалі матеріали власного чи місцевого виробництва — грубе сукно, шкіри домашньої обробки тощо. Важливим чинником були й типові розміри полотна, зумовлені технологією його виробництва. Матеріал постійно економили, тому і крій одягу був дуже простий та раціональний, протягом цілих сторіч він зберігав свій традиційний характер.

Таким чином, первісні форми одягу були зумовлені матеріалом, характеристики якого змінювалися майже непомітно, еволюційними способами. В основі творення традиційного одягу лежать два головні принципи — обмотування та одягання. При обмотуванні тіла відрізом тканини ціліс-

Родинне фото (с.Блажів,
блізько 1930 р.)

ність такої одяжі забезпечувалася зав'язуванням або скріпленням її кінців. При одяганні у матерії ви-різали отвір, через який таку оде-жину одягали на тіло, а її цілість забезпечували зшиттям, скріплен-ням або обперізуванням². Розмір визначався шириною полотна, кросен або розмірами частин люд-ського тіла (лікоть, п'ять, палець).

В основу класифікації народного одягу можна покласти такі критерії:

- 1) за функцією (робочий, бу-денний, святковий, обрядо-вий, офіційно-діловий);
- 2) за характером виробничої ді-яльності (селянський, пас-туший, ремісничий);
- 3) за порами року (літній, зимовий);

- 4) за статтю (жіночий, чоловічий);
- 5) за віком (дитячий, юнацький, дівочий, одяг дорослих);
- 6) за частинами тіла (стегновий, плечовий, верхній, спідній, го-ловні убори, паски, взуття);
- 7) за матеріалом (полотняний, суконний, шкіряний);
- 8) за географічними принципами (верховинський, низовинний).

Одяг також можна класифікувати і за конструкцією та кроєм, за тех-нологією пошиву, оздобленням та за способом носіння тощо. За одягом і його деталями можна було легко встановити соціальний стан особи (дівчина, заміжня жінка, вдови-ця, бідняк, багатій), її місце в сім'ї, статус у громаді чи суспільстві. З по-

1 Мати з дітьми дорогою до церкви
(м.Свидник, близько 1930 р.)

1 Мати з дітьми
(с.Бехерів, близько 1925 р.)

гляду територіального поширення можна говорити й про певні регіональні чи локальні форми одягу. Народний одяг — це також визначний засіб демонстрації світогляду людини, її естетичних принципів та укладу життя. Зрештою, народний одяг є також вдячним матеріалом для дослідження етнічної історії. І саме з цієї точки зору лемки належать до найбільш своєрідних етнографічних груп українського народу. Вони заселили крайній захід українських етнічних теренів та опинилися під сильним впливом чужих етнічних культур. Однак, незважаючи на це, українці Східної Словаччини зуміли протягом століть зберігати, розвивати та з покоління в покоління передавати оригінальні традиції народного костюма, якими ми пишаємося і нині. Українське населення досліджованої області зберігало первісні архаїчні елементи народного одягу аж до середини ХХ ст., які

відомі нам з давніх-давен, зокрема з часів Київської Русі та які мають загальнослов'янський або східнослов'янський характер³. Разом із тим, місцеві українці спільно з представниками інших етнічних груп, зокрема словаками, спричинилися до появи нових, модифікованих форм одягі, характерних тільки для цього регіону. Це уже давніше відзначали й відомі словацькі дослідники народного одягу, які, крім іншого, стверджували, що на крайньому сході Словаччини сформувалася «область народного одягу, частини та назви якого вказують на архаїчний тип, передусім це стосується суконного й хутряного одягу, який зберігся в гірських селах Карпат та має багато спільног з одягом Закарпатської України»⁴.

Традиційний народний одяг («одіння», «шати», «лахи») на українських етнічних теренах Словаччини загалом не відрізняється від одягу інших слов'ян. У XIX та в пер-

шій половині ХХ ст., коли розвиток традиційної культури досягає апогею, найбільш характеристичною та найбільш універсальною формою народного одягу була сорочка⁵. Її саму або в комбінації з іншими частинами одягу носили чоловіки і жінки. Сорочку одягали і як верхній одяг, і як спідню білизну.

Жіночий народний одяг цього регіону має декілька основних видів, які характерні для всіх українців, а також інших народів. Найвизначнішим та найдавнішим за походженням видом жіночого одягу є якраз сорочка («сорочка», «кошуля», «тісноха», «дрік», «подолок»). Шили її з відрізу конопляного або лляного домотканого полотна у такий спосіб: полотно складали вдвое, а по середині зробили виріз, крізь який сорочку одягали через голову. Перші сорочки не мала рукавів і сягала аж до кісточок. Носили її як верхній літній одяг. Однак із практичних міркувань її поступово

укорочують до колін. Змінюються і крій сорочки. У фондах Музею української культури у Свиднику є жіночі сорочки з пришитими довгими широкими рукавами, які на зап'ястку зібрані вузькою облямівкою («пшивка», «пшивча», «обшивка»). Збоку сорочки були розширені довгими вставками. Робочі сорочки були прості, без прикрас. Святкові оздоблювали вишивкою.

Сорочки з малим шийним вирізом мали спереду або ззаду короткий розріз. На деяких сорочках пришивали підтяжки — «наплічка». У другій половині XIX ст. із давньої довгої сорочки поступово виникли два новіші види одягу. Це вузька нижня спідниця («подолок», «подольча», «спідник», «сподник») та коротка сорочина, яка на Словаччині називається «opleško», або «rukavce» (на захід від Тренчина). У досліджуваній області вона відома під назвою «опліча», «станок» «станча». Цю частину одягу носили в усій Центральній Європі,

тобто у Словаччині, Моравії, у південній частині Польщі, у низинних районах Закарпатської України, в Середній та Східній Угорщині. Опліча побутувала й там, де носили довгу сорочку (наприклад, в околицях Снини). У такому випадку довга сорочка виступала як ранній, а «опліча» — як пізніший вид одягу, або ж довга сорочка була частиною робочого, а «опліча» — святкового вбрання. Обидві форми жіночої сорочки мають спільній крій — шийний виріз, пришиття рукавів.

Рукави мовби боком пришиті до передньої та задньої частини корпуса, тому відносно великий шийний виріз густо призбиравали у вузьку синю або чорну обшивку. У літературі такий спосіб пришиття рукавів кваліфікують як слов'янський або карпатський⁶. Існує ще й інший спосіб пришиття рукавів, де проміжок на плечах виповнює менша прямокутна пройма. На рукави використовували тонке домоткане

полотно або купований фабричний матеріал — батист («патьолат»).

Коротке «курте» «опліча» закривало тільки груди. Довше сягало пояса, а інколи — аж колін. Основний крій цього виду одягу був дуже простий. Перегином однієї ширини полотна на рівні пліч виникав передній і задній станик, який по боках розширювали подовгасті клини («клини», «розпушка»). Вузькі клини сягали аж нижньої крайки. Їх верхній кінець водночас розширював під пахвами короткі вузькі прямо вшиті рукави, які закінчувались приблизно 10–15 см над лікtem. При кінці рукави були такі вузькі, що тісно облягали руку. Спершу шийний виріз був овальний і щільно облягав шию. Комір, висотою приблизно 2 см, був облямований («зарубений») тонким білим полотном. Подібно був обшитий і короткий, приблизно 10-сантиметровий розріз посередині передньої частини. Сорочка застібалася на ґудзики. Плечову

частину зміцнюала підкладка квадратної або прямокутної форми.

Рукави, як правило, прикрашали геометричною вишивкою або вишивкою геометрично стилізованих рослинних мотивів. У найдавніших вишивках переважав червоний та чорний кольори, та пізніше часто використовували синій, зелений, жовтий, оранжевий та фіолетовий¹.

На початку ХХ ст. на сорочках почали робити більші шийні вирізи, тому розріз уже не був потрібний. Крім традиційного овального шийного вирізу, почали робити й квадратні та трикутні. Декоративну облямівку виготовляли з фабричних матеріалів — білого бавовняного полотна, смугастого батисту, шовку, однотонних стрічок тощо. На кінці рукавів почали пришивати вузькі манжети, верхню частину яких, зазвичай, прикрашали купованою квітчастою стрічкою. На жаль, народна вишивка поступово зникала. Такі, на перший погляд, невеличкі

zmіни, пов'язані зі зміною функції опліч. Спочатку «опліча» одягали переважно на свята як верхній одяг у комбінації з короткою корсеткою. Ще до Першої світової війни дедалі частіше почали носити блузки («блюзка», «візітка»), а опліча почало виконувати функцію натільної білизни. Оскільки блузки шили виключно з купованого матеріалу, то носили їх тільки у свята. Опліча і надалі слугувало як верхня частина робочого одягу і водночас як нічна сорочка. Спочатку його носили тільки жінки молодшого та середнього віку. Від кінця XIX аж до середини ХХ ст. у досліджуваному регіоні як жіночу нічну білизну використовували опліча та нижню спідницю. Ці дві частини замінювали довгу нічну сорочку, і тому їх одягали завжди разом. Сорочина одягалася, як правило, перша, потім нижня спідниця, яку обперізували, і спідня частина станика. Запаска прикривала тіло від талії

1 Жінки з дітьми у народних костюмах (с. Остурня, фото К. Пліцка)

2 Жінка з с. Литманова (1980 р.)

сить груба, тому вже наприкінці 30-х рр. ХХ ст. конопляні волокна проткали вовняними. Запаски починають оздоблювати від початку ХХ ст. Так, головним чином святкові запаски прикрашали нижньою зигзагоподібною облямівкою з білого фабричного бавовняного полотна.

До народного одягу належав і одноплатовий фартух, який закривав передню частину спідниці аж до її подолу. Фартухи ткали на конопляній, лляній або білій вовняній основі («основа», «снова») та біло-червоному вовняному пітканні, а потім їх валяли у ступі. В околицях Синин ця частина одягу називалася «вовнянка», «вовняна хуста», «шурц». Залежно від технології виробництва тканини фартух мав сірувате або біло-червоне смугасте забарвлення. Сиві фартухи прикрашали на спідньому краї двома або й більшою кількістю смуг, протканих червоною чи зеленою бавовною («партичкою»). Фартухи прив'язували в талії шнурками з конопляного волокна або тасьмою з червоно-чорного матеріалу. У давнину жінки одягали такі одноплатові фартухи просто по сорочці.

У досліджуваному регіоні були поширені також широкі святкові фартухи, пошиті з 2–5 частин тонкого сукна або якісного домотканого полотна. Оскільки ширина кожної частини була 60–75 сантиметрів, то загальна ширина фартуха сягала 2–4 метри. Святковий фартух називався «фартух», «запаска», «хуста» або «вовнянка», і він був різноманітний. У Нижніх Репашах, Торисках, Вільшавиці на кожне свято вдягали фартух іншого кольору. В Остурні зразу одягали декілька фартухів. Вони були пишно оздоблені вишивкою, мереживом, аплікацією стяжок тощо.

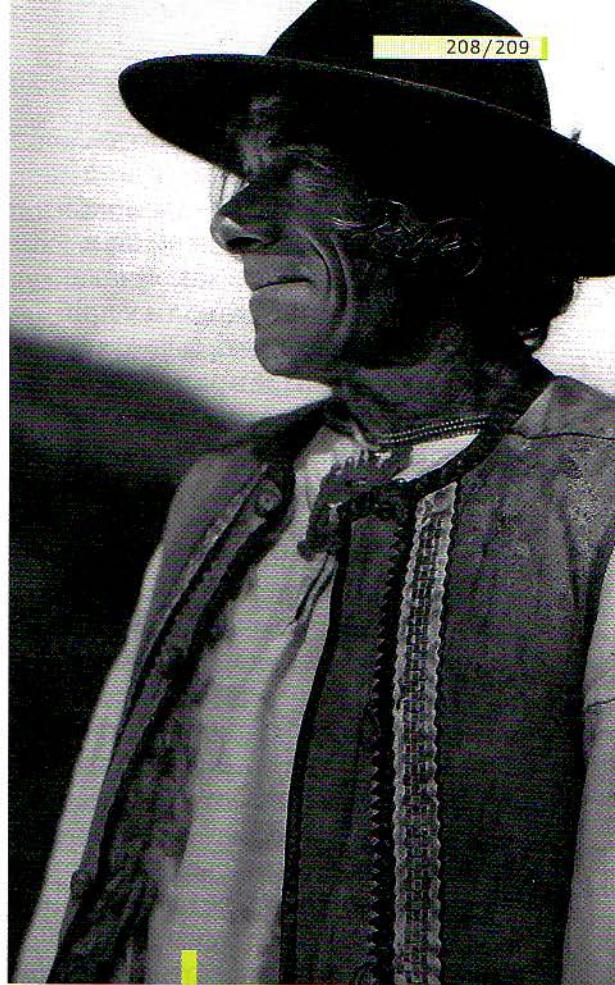
Іншим основним видом жіночого одягу була коротка корсетка («лайбик», «брюслик», «кабатик»), пошиття якої було складнішим, тому її робили

до колін або зразу нижче колін, щоб вона не стирчала з-під верхньої спідниці. Запаску шили з двох або трьох частин домотканого конопляного чи лляного полотна. Кількість її частин залежала від ширини полотна. Двоплатові запаски були рівного покрою, у нижній третині вони були розширені клинами. Триплатові запаски — рівні або розширені в боках уже від пояса. Такі запаски були скроєні з двох частин цілої ширини полотна та з двох половинних, тобто навскіс скроєніх частин однієї ширини полотна. Спідню окрайку запаски обкидували вузьким береговим швом, який називався «рубець». Верхню окрайку так само кріпили рубцем, під яким веретеном проколювали дірки, крізь них просиляли шнурки, або її підгинали, щоби всилити туди мотузочок, так званий «гашник». Така нижня білизна була до-

місцеві кравчині. Корсетка була невід'ємною частиною святкового одягу. В будні до роботи її не одягали. Шили корсетку з дебільшого з темного, переважно чорного або темно-синього фабричного матеріалу (атлас, шовк, кашемір, парча). Цей вид одягу мав форму сучасної жилетки з невеликим шийним вирізом і застібкою на гудзики та петельки посеред передньої частини. Підшивали її домотканим полотном. Задню та передню частини корсетки прикрашали різокольоровими шнурками, на мистинами, золотистими та сріблястими пластинками тощо.

У міжвоєнний період народний жіночий одяг зазнає серйозних змін. З'являється ряд нових видів святкового одягу, які шили з доступних фабричних матеріалів. У заможніших сім'ях намагаються похизуватися не тільки якістю матеріалу, й кроєм окремих видів одягу. Тут очевидними є намагання наслідувати певні міські зразки одягі. Однак, незважаючи на такі тенденції, не можна говорити про згасання або витіснення традиційного народного одягу, бо в цьому випадку не йшлося тільки про копіювання фабричних матеріалів та міських кроїв, але і про творчий, тобто еволюційний процес. Такі нові види одягу народ вибирал та шив за власними смаками і власними уявленнями. Це означає, що культурно-етнічні чи регіональні традиції її надалі зберігали свою визначальну роль. У тогочасному селі жіночий одяг, по суті, складається з двох частин: спідниці та блузки. Міський жіночий одяг поширився в селах аж після Другої світової війни.

Блузки шили з дешевших фабричних тканин, переважно з набивного ситцю. Влітку носили блузки з короткими рукавами, у холоніші пори року — з довгими ру-

2

1 Сімейне фото
(К.Пліцка)2 Чоловік у народному
вбранні (фото К.Пліцка)

кавами. Обидва види блузок одягалися на опліча. Взимку одягали на блузки — («візітки») — великі вовняні хустки з довгими в'язаними торочками. Після Першої світової війни декотрі жінки купували святкові короткі куртки («героки»), які були пошиті з грубшого темного матеріалу, найчастіше з сірого, чорного або коричневого оксамиту («баршону»).

Такі жіночі куртки мали рівний покрій та сягали десь 15–20 см нижче талії. Вони мали вшиті довгі рукави, спереду гострий виріз із пришитим коміром. На передніх частинах нашивали квадратні кишені, які застівалися на гудзики. На спині нашивали пасок, який застівали на два гудзики.

Основним видом жіночого одягу була спідниця («сукня», «кабат»,

«квідля», «тлачениця», «канофаска»). За походженням вона пов'язана з фартухом. Шили її з 3–6 пілок, які являли собою 2–4 метри зшитої матерії. Спідниця закривала коліна. Спідниці складали у дрібні складки («фалди», «склади»), які у верхній частині збирали в обшивки. Жінки допомагали одна одній шити спідниці. Укладену у дрібні бганки спідницю скроплювали водою, обмотували мотузкою і висушували біля печі, щоб мала пишні складки. Цю операцію майже завжди повторювали після кожного одягання святкового вбрання.

Спочатку спідниці шили з грубого домотканого полотна («пачісни кабаты»). На свята спідниці — з якісного домашнього полотна — «дрелиху» («дрелихова сукня», «дрелиховий кабат»). Старші жінки їх фарбували в чорний або блакитний колір. У районі Старої Любовні були дуже поширеними спідниці з домотканого полотна, оздобленого вибійкою («фарбанка», «мальованка», «друкованка», «батканиця»). В основі орнаменту вибійок були найрізноманітніші мотиви: сердечка («сердечкастий»), коліщата («колечкастий»), смerek («смеречкастий»), чорниці («яфорняковий»), сунниці («ягодовий») тощо⁸. Широкий вибір спідниць спричинився до появи своєрідного звичаю одягати на певні свята спідниці відповідного кольору. Так, наприклад, у селі Якуб'яни на перший день Різдва жінки одягали чорні спідниці, а на другий день — білі з червоним фартухом. На весілля та на хрестини так само одягали білі спідниці. Очевидно, цей звичай спирається на певну символіку, яка, на жаль, ішле недостатньо досліджена.

Після Другої світової війни святкові спідниці шили вже з натурального або штучного шовку, а робочі — з ситцю. Здебільшого це були тканини з дрібними геоме-

тричними чи рослинними візерунками. Крупні тут недолюблювали, бо вважали їх циганськими. Облямівка нижнього краю на таких спідницях була однотонна. Разом із тим, у цей час відбувається важлива зміна: під спідницею почали одягали декілька нижніх спідничок. Спочатку одну або дві, пізніше, як правило, чотири, інколи аж п'ять чи шість. Тут багато залежало від матеріального становища. Нижні спіднички («кабатик», «білій кабатик», «фодраник», «фодренік») шили з декількох частин білого домотканого полотна, а згодом із фабричного «пательлату» (батисту) шириною 50–65 см. Знизу нижні спіднички оздоблювали мереживом завширшки приблизно 10 см. Чепурніші дівчата та молоді жінки спідні спідниці крохмалили. У талії верхня частина нижньої спідниці була густо зібрана в обшивку у формі вузького полотняного паска, який закінчувався шворкою, щоб її можна було закріпити на талії. На спід нашивали 10–20 см зібраної смуги з накрохмаленого бавовняного полотна. Спідниця, яку одягали на такі нижні спіднички, змінила не тільки характер народного одягу, а й силует жіночої постаті. Запаска і надалі залишилася частиною жіночого вбрання. Але тепер її шили з різних купованих однотонних тканин, здебільшого із сатину — «глоту» та шовку. Молоді жінки шили собі білі фартухи, а старші любили одягати темніші — чорні або темно-сині.

Складовою частиною жіночого одягу був і червоний кольоровий пояс, який називали «гараксівка», або широкий тканий різникольоровий пас — так звана крайка. Червону «гараксівку» комбінували звичайно з білим або світло-зеленим кольором. До інших спідниць носили крайку. Пасок мав не тільки естетичну функцію,

а водночас був об'єктом звичаїв та пересудів. Спосіб пов'язування поясів, їх форма, матерія та колір залежали від віку й соціального становища жінки, а також від пори року та нагоди, з якої їх одягали.

Невід'ємним компонентом традиційного жіночого одягу був головний убір і з ним пов'язана зачіска. Неодружені дівчата ходили просто-волосі. Волосся зачісували на про-діл і заплітали в одну або дві коси («варочі»), у які на кінці вплітали стяжки («пантлічки»). Влітку голову прикрашали вінками з живих квітів та барвінку («барвінок», «дружбанок», «розмарія»). У другій половині XIX ст. почали носити і штучні прикраси, головним чином так звані «парти» (по-угорському *parta* — дівоча головна прикраса). Здебільшого це був вінок зі штучних квітів або корона з твердого паперу шириною 4 см, обмотана тканиною та прикрашена намистинами або іншими блискучими дрібничками, які пришивали у формі геометричного орнаменту. На парту прикріплювали різноманітні стяжки, які сягали майже колін. У західній частині досліджуваного регіону парти носили ще в 70-х рр. ХХ ст., тоді як в інших місцевостях їх уже одягали тільки на весілля. Парти одягали подружки і на похорон дитини, дівчини та парубка. Мати-одиначка не могла носити її.

Ще однією оздoboю жіночого одягу були штучні намистинки («пацірки», «пацюрки»), які нанизували на нитку та декілька разів (6–8) обмотували шию. На початку ХХ ст. жінки, а передусім незаміжні дівчата, купували на ярмарках та храмових святах («одпustах») ще й інші прикраси: брошки, персні, гребінці, стрічки, штучні квіти, дзеркальця, застібки, шпильки тощо.

Заміжні жінки зачісували волосся гладенько, на потилиці зав'язували його мотузкою і сплітали у дві коси, одну біля одної.

Коси обмотували навколо малої дощечки, дротяної підкладки, шпильки або гребеня і за допомогою шнурочка зв'язували їх вузлом на потилиці («контя», «хомля», «хумля», «хымля», «хомбля»).

На так зачесане волосся насаджували очіпок — «чіпець», «чепець» — ознаку заміжньої жінки. Деякі фахівці вважають, що це одна з форм вінчання жінки, поширеніх серед слов'ян у Х ст. У різних регіонах України ще й сьогодні на весіллі перед приходом нареченого на знак згоди дівчини з одруженням її голову накривають хусткою⁹. У досліджуваному регіоні очіпок одягають на наречену під кінець весільного обряду, чим утвірджують зміну її сімейного стану. Цей звичай відомий на всій території Словаччини.

Одним із домінантних обрядових актів на українському весіллі на Східній Словаччині було набуття дівчиною нового сімейного стану — жінки. Одягання очіпка («чепчіня») має й іншу символіку, переважно магічну та апотропейну. У досліджуваному регіоні очіпки суттєво відрізнялися не тільки способом їх виготовлення, а й формою та оздобленням¹⁰. Словацькі фахівці уже в 40-х рр. ХХ ст. спостерегли «відносно прості, та, однак, своєрідні очіпки з північно-східної Словаччини, де, наприклад, у селах Чертіжне і Габура можна за ними дуже чітко простежити розвиток декоративного мистецтва впродовж минулого сторіччя, а та-кож легко відгадати вік жінки»¹¹.

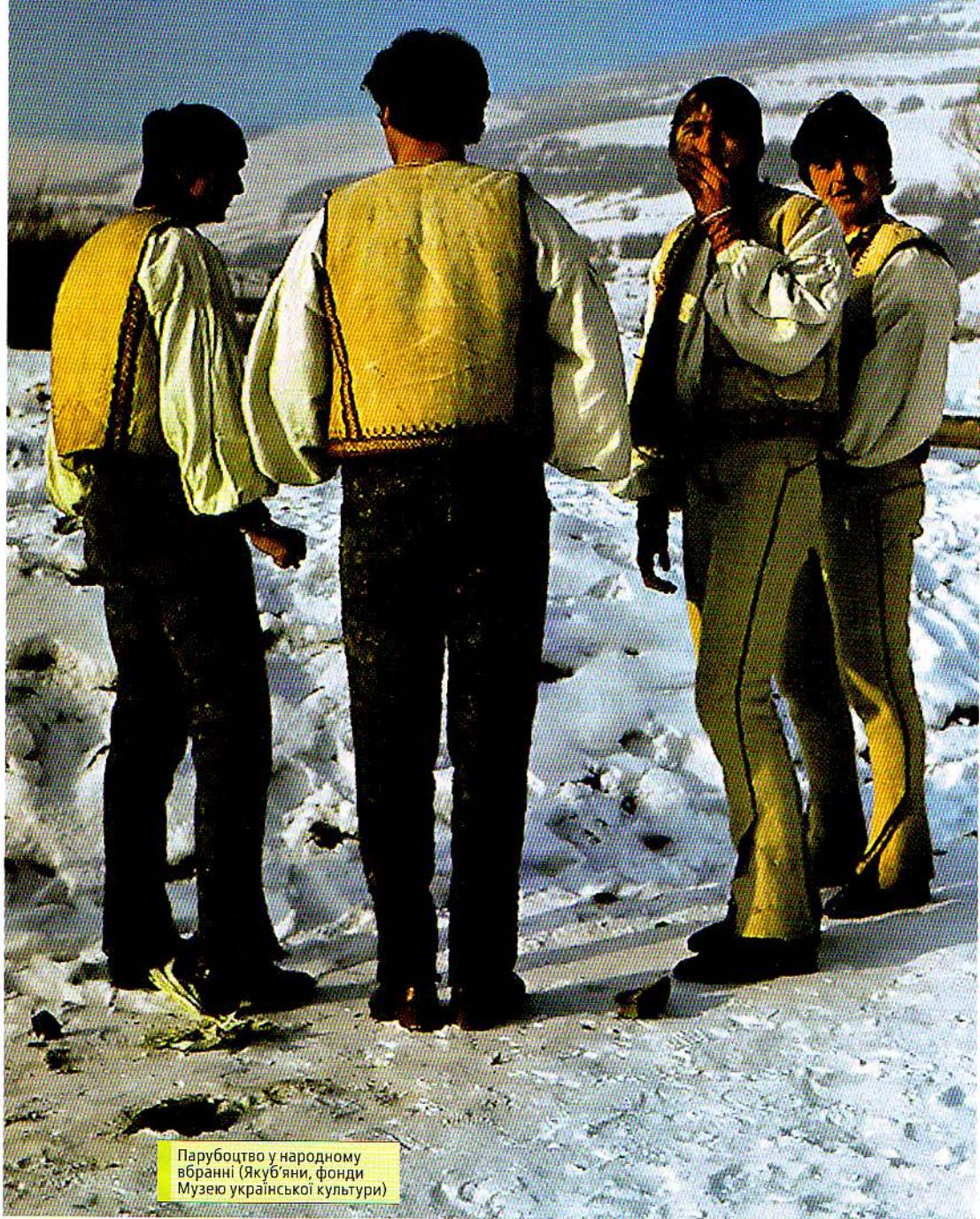
Функцію очіпка спершу виконувала звичайна хустка або в'язане гачком («гекльоване») мереживо. Згодом хустки розрізали, а потім зшивали так, щоб вони тісно облягали голову, для чого їх і стягували шнурочком. Поблизу Снини, в долині Цирохи, переважали білі очіпки з трикутним денцем. Зверху до них пришивали подовгастий передок

(«чолко»), який над чолом прикрашала вузька зібрана купована мережка. З обох боків до передка пришивали стяжки, які зав'язували під підборіддям. На очіпок зав'язували різнокольорову хустку — «хустя»¹².

Поблизу Межилабірців очіпки над чолом оздоблювали вишивкою та намистинами, а в районі Свидника — чорним або білим мереживом, яке щільно збирало у трубки

(«трубатий чіпець»). В інших місцевостях купували срібне мереживо, яке комбінували з чорним. Після Першої світової війни в декотрих частинах Свидницького окресу носили високий очіпок, який називали «баняком». До очіпка пришивали кольорові стяжки, які сягали до рамен. В околицях Старої Любовні були поширені очіпки фігурного крою, а їх задня частина підкрес-

Парубоцтво у народному вбранні (Якуб'яни, фонди Музею української культури)

лювала зачіску. Багато оздоблені очіпки носили в українських селах Спиша. В Остурні очіпок над чолом мав специфічний рогоподібний виступ — «ціцек». Як бачимо, очіпок мав важливі регіональні або навіть локальні ідентифікаційні ознаки народного одягу.

Після Першої світової війни на голові почали носити різні куповані фабричні хустки: «картунки»,

«делинки», «штофки», а після Другої світової війни до них додалися ще «кашмірки», «тибетки».

Дуже популярними були «шафолки» («ранцівки») — великі вовняні хустки з торочками. Взимку їх носили на голові, влітку — перев'язаними навхрест на спині.

Жіноча зачіска загалом тривалий час не змінювалася. Після Другої

світової війни дерев'яну дощечку зовсім витіснили металеві шпильки та гребені. Замість очіпка одягали так звану «сподовку»—на потилиці зав'язану рожеву або червону хустку, яка закривала вузол волосся—«коньтю». На «коньтю» зав'язували ще одну святкову хустку («хустя»). Дівчата і надалі ходили простово-лосими з однією косою, а пізніше—з розпущенім волоссям¹³.

Улітку жінки ходили босоніж. У холодні пори року взували постоли («вербці», «бочкоры»). Їх шили вдома із обрізків шкіри. Ноги обмотували онучами зі старого, уже використованого домотканого полотна. Онучі прикріплювали вовняними шнурочками («волочками»). Убогі селяни носили повстяні постоли («капцуны», «капцаны»). Для святкових подій заможніші жінки купували в навколоишніх містечках чорні шкіряні («скірні») чоботи. Після Другої світової війни їх поміняли на черевики. Влітку носили туфлі, а взимку високі черевики зі шнурками.

Як ми вже згадували, верхній жіночий одяг зберіг найбільше архаїчних елементів. Узимку жінки одягали коротку білу куртку з овечої вовни, яку називали «губанька».

Це, власне, коротка жіноча свита, яка на декілька сантиметрів була нижче талії. Вона мала довгі рукави, вузький шийний виріз без коміра. Єдиною оздoboю «губаньки» була червона або синя сукняна облямівка. Губанька не застібалася, а переперізувалася у талії шнурочком або чорною тасьмою, тканою на кроснах (4×150 см). Сільські модниці переперізували губаньки в талії бантом. Старші жінки, замість такої «попружки», використовували переважно сукану мотузку. Губаньку одягали як звичайно, у рукави, та на ярмарках її кидали наопашки, а в рукави клали покупки¹⁴. Відомий словацький етнограф Р.Беднарік щодо цього виду одягу зазначив: «Ми не можемо поки що уявити давніший вид одягу, ніж кожух з овичної вовни....— губаню із самого північного сходу нашої держави. Це довгий кожух, зовні з овичної вовни, сягає нижче талії, спереду відкритий, тільки під шиєю стягнений шнурочками. І його крій стародавній. Під пахвою немає вставок. Губаня останнім часом виходить з ужитку, причому замість шкіри її шиють із тканини»¹⁵.

У холодну пору на роботу жінки вдягали короткі куртки з домот-

1

фонди Музею української культури

1 Жіноча сорочка
«сподник» із с.Дара

2 «Подолок» із
с.Варихівці

2

фонди Музею української культури

експонати Музею української культури

Вишиті манжети
жіночих «опліч»

каного сукна або з купованого, як правило, чорного матеріалу («гунька», «супров'янка», «серв'янка», «візітка», «куртка», «ранцюшка», «герочка»).

До архаїчного хутряного одягу належать так званий «брушляк», пошитий у формі звичайної жилетки. Він був природного білого кольору без усякого оздоблення. Його носили і чоловіки, і жінки. Жінки із заможніших сімей мали короткі кожухи, точніше, білі чи коричневі кожушки із овчиною, виверненою досередини. Їх оздоблювали аплікацією червоної шкіри, шнурами та різnobарвною вишивкою з багатими рослинними мотивами, в якій переважав чорний та зелений кольори. Такі кожушки були однодільного крою, рівні, сягали талії й зшивалися на раменах.

У Новій Любовні шили так звані червоні кожухи. Червоні або коричнево-червоні носили в будні та в неділю після обіду.

Кожух належав до обрядового одягу. Ще до Другої світової війни багато наречених до шлюбу одягали кожух і влітку. Дружки йшли в церкву тільки в оплічі, на яке одягали светр¹⁶.

До стародавніх видів одягу належить звичайне рядно — плахта. У давнину його носили чоловіки і жінки закиненим наопашки або перев'язаним через праве плече так, щоби права рука залишилася вільною. У подібний спосіб носили і овечі шкури та сукняні відрізи.

Жінки дослідженого регіону аж до половини ХХ ст. носили як верхній одяг домоткані плахти, які

називали «порток». Порток зшивали з двох кусків полотна, його довжина була довільною, і він міг мати квадратну або прямокутну форму. Жінки та дівчата накидали його на плечі та на голову тоді, коли були одягнені в гуні або в кожухи. Виготовляли порток із пачісного полотна, яке ткали особливим способом на дві підніжки, щоби було товстіше. Так само ткали і скатертини та покривала на постелі. Характерною ознакою тканини для портока є чергування вузьких біло-червоних смуг («смуги»).

Іншим видом жіночого одягу є «пілка». Це вузьке (70×220 см) рядно з тонкого домотканого конопляного або лляного полотна, теж із біло-червоними смугами. У пілці на спині або на грудях носили малих дітей.

У міжвоєнних часах замість пілок почали використовувати вовняні тканини подібних розмірів. Оскільки вони були оздоблені торочками («ранцлями»), то називали їх «ранцівки». Поблизу Старої Любовні носили й великі хустки-вібійки /«хустки»/. Головним чином після Другої світової війни у багатьох селах поширилися куповані кашемірові («шафолові») хустки.

Чоловічий одяг, на відміну від жіночого, був набагато простішим щодо крою, загальної форми та оздоблення, а також біднішим щодо кількості його видів.

Основні види чоловічого одягу зберігали свої традиційні форми аж до Другої світової війни. Одним з обов'язкових видів чоловічого одягу була біла сорочка («сорочка», «кошуля»), пошита з лляного, конопляного або комбінованого полотна. Вид та якість полотна залежали від того, чи йшлося про сорочку святкову або буденну.

Станики сорочок шили з одного куска полотна, яке перегинали у ділянці рамен. Тут робили невеликий

1 Жіноча довга сорочка з Шариського Ястреб'я

2 Довге «опліча» з Пряшева

шийний виріз. Посеред передньої частини сорочки був короткий розріз. Шийний виріз просто зарублювали або до нього пришивали коротенький комірець. Так само обробляли розріз на передній частині. На святкових сорочках комірець та краї розрізу оздоблювали вишивкою. Плечові деталі сорочки, як правило, укріплювали полотняною поперечкою. Рукави пришивали симетрично, і вони сягали від рамен до зап'ястя. Характерним елементом чоловічої сорочки був вузький клин («розушка»), який ушивали від пахви аж до нижнього краю сорочки, щоб розширити вузьке домоткане полотно станика. Цей архаїчний тип сорочки змінився на початку ХХ ст. тільки щодо кінців рукавів, які, особливо на святкових, та пізніше і на буденних сорочках, почали призбирувати у вузьку облямівку, яку застібали на один гудзик. У традиційному чоловічому одязі цього регіону існували два основні різновиди сорочки, які виходили з рівного тунікового крою з широкими або в манжетах стягненими рукавами. Декотрі фахівці вважають сорочку з рукавами, стягненими у манжети, східною формою, а сорочку з рівними рукавами — західною. Однак є чимало доказів на користь того, що і сорочка з довгими рукавами без манжетів належить до найдавніших та характерних ознак одягу українців та інших східних слов'ян¹⁷.

У міжвоєнний період на крій сорочок починає впливати і міська мода (гострий комір, довший розріз тощо). Розріз святкових сорочок почали оздоблювати різними лямівками. Пізніше комір та ту частину, що біля розрізу, почали шити з купленого бавовняного полотна, інші деталі сорочки робили й надалі з домотканого. Такий тип сорочки носили аж до кінця Другої світової війни.

У давнину чоловіки одягали сорочки поверх штанів, проте вже у другій половині XIX ст. сорочку заправляють у штани.

Іншим видом чоловічого одягу, який у первісній архаїчній формі зберігся аж до 50-х рр. ХХ ст., були полотняні штани («гачі»). Назву «гачі» знаходимо в різних варіантах і в інших слов'ян: болгарське «гащи», польське *gacie*, словацька *gate*. Праслов'янська назва **gatja* була знайома й жителям Київської Русі. Це спільнотслов'янське слово¹⁸. У досліджуваному регіоні гаті шили з низькоякісного, як правило, конопляного полотна. Вони мали рівний крій, кожну штанину шили з полотна одної ширини. У поясі гаті стягали очкуром, який називали «гащник». Пізніше гаті застібали на гудзик. Штанини гатів з'єднували подвійним клином. На колінах штани зміцнювали, нашиваючи кусок полотна. Полотняні штани колись належали до верхнього одягу. У селах поблизу Снини вони виконували цю функцію ще і після Першої світової війни. У західній частині досліджуваного регіону, зокрема на Спиші, де було розвинено вівчарство, взимку на полотняні гаті одягали суконні штани «холошні», які шили з домотканого білого або сірого сукна («поставу»). Влітку носили штани з білого домашнього полотна — «дрелиху» («дреліховы ногавкы»). Ці штани мали такий сам крій, як і гаті. Їх спільною ознакою є два основні шви — одним по зовнішньому зшивали кожну штанину, а другим — боці штанини пришивали одну до одної. Дрелихові штани мали скромну оздобу — кольоровий шнурок, ушитий у бокових швах. Ширину паска визначала кількість пряжок, на які він застібався. Їх могло бути від трьох до шести. Найбільш поширеним був пасок із чотирма пряжками. Територія поширення згадуваних

1

2

1 Жіноча блуза-«візітка» із с. Вапеник

2 Корсетка, вищита вовняними нитками (с. Габура)

3 Жіноча корсетка-«лайбик», розшита квітковими візерунками (с. Нижній Верлих)

видів одягу окреслюється гірською дугою моравсько-словацької частини Карпат та суміжною горальською областю південної Польщі аж до гірських районів Західної України, північної Румунії і Балканів¹⁹.

Як бачимо, полотняні гаті разом із сорочкою виконували функцію літнього робочого одягу та нічної білизни. Дрелихові штані носили у свято, а коли ті вже зношувалися, то їх одягали і на роботу. Перевісно були білого кольору. У свята до них одягали жилетку, кроєм схожу на кожушанку, яка називалася «бруслік», «брушляк», «лайбик»,

«лайбик», «Лайбик» шили з тонкого синього або червоного сукна та пишно оздоблювали. Носили його парубки й молоді чоловіки.

Пізніше почали носити короткі куртки («кітля», «кікля»), які шили з якісного домотканого полотна — дрелиху.

«Кітля» була рівна, сягала нижче пояса і мала довгі, гладенько прি�шиті рукави, однобротну застібку на гудзики, малий виріз на шию та оздоблення зі шнурочків, які вшивали у шви. Спочатку вона була білого кольору. На початку ХХ ст. увійшли в моду штані, тому

3

«кітлі» стали фарбувати у синій колір. Фарби купували в місті.

Після Першої світової війни кітлі носили вже тільки як робочий одяг. У святкові дні вдягали інші куртки — «героки», які шили на замовлення місцеві кравці, як правило, з чорних фабричних вовняних тканин. Цю верхню частину одягу носили, зазвичай, у холодні пори року. Своїм кроєм «герок» відповідав вимогам тогочасної міської моди.

В досліджуваному регіоні збереглися архаїчні форми чоловічого хутряного одягу. Наші предки захищалися від холоду кустарно обробленою овочною шкуркою: посеред неї прорізали отвір, щоб її можна було вдягнути через голову. У такий способом зігривали передусім спину та груди. Пізніше з одного боку шкуру зшивали, а з іншого — з'язували ремінчиками. Такий старосвітський одяг зберігався аж до 50-х рр. ХХ ст., головним чином у пастухів. Здебільшого це були дві зшиті овечі шкури з вірізом для голови. Поступово їх удосконалювали, краї зарівнювали, обшивали, пришивали рукави, комір, гудзики тощо. На давні кожухи пришивали ремінчики, що їх потім замінили гудзики. У фондах свидницького музею зберіга-

ються як дуже прості види одягу з овчини, які називали «брушляк», «сердак», «кожушанка», так і складніші короткі чоловічі та жіночі кожухи, прикрашені вишивкою.

До давніх видів верхнього одягу досліджуваного регіону належить коротка сукняна куртка кустарного пошиву, яку називали «гуня», «гунька», «сірак», «сукмана» і яку мав кожен дорослий чоловік. Гуня була рівного крою і сягала нижче пояса. Вона мала так звані «крила», які утворилися завдяки вшитим клинам, дві верхні й дві спідні кишені. Гуні, як і холошні, шили з білого або коричневого сукна. Поли гуні облямовували шкірою чи вовняною червоною або синьою лямівкою. Єдиною прикрасою гуні були вовняні шнурочки, які пришивали над кишенею. Архаїчні вовняні губані («губа») та довгі білі або коричневі сукняні плащи пелеринового крою («чуга», «чуганя», «чатув», «чатов») мали тільки заможніші селяни. Так само які кожухи та кожушки, що за своїм оздобленням належали до найвишніших видів чоловічого одягу. Їх оздоблювали вишивкою або аплікацією з фарбованої шкіри. У досліджуваному регіоні загадні види верхнього зимового одягу збереглись аж до середини ХХ ст.

Складовою частиною чоловічого одягу був і головний убір. Чоловіки носили малі хутряні шапки з вигнутим краєм («бараниця», «чапка»). У міжвоєнний період уже поширилися міські капелюхи («калан», «капелюх», «крисак», «крисаня»)²⁰.

У деяких селах поблизу Свидника капелюхи з широкими піднятими крисами називали «баговчак», бо за криси клали тютюн («багов»).

Капелюхи оздоблювали різними кольоровими шнурками, стяжками, ланцюжками, латунними цвяшками, півнячими або орліними перами, які мали й магічне значення та були символом мужності і плідності.

У давнину чоловіки носили довге волосся, яке чесали на проділ та сплітали у дві коси.

У цих краях станом на початок ХХ ст. чоловічі зачіски та головні убори уже втратили автентичну самобутність і зазнали уніфікації. У цьому плані набагато консервативнішими були жінки, які зберігали традиційні головні убори і зачіски аж до середини ХХ ст.

У минулому чоловіче взуття загалом не відрізнялося від жіночого. Постоли («бочкоры», «керпі», «вербці») чоловіки виготовляли самі із залишків шкіри. Їх узували на онучі та прикріплювали ремінчиками. Станом на кінець XIX—початок ХХ ст. ареал поширення шкіряних

постолів майже цілковито збігається з територією поширення суконного одягу, що до певної міри пов'язано і з так званою карпатською пастушою культурою. Це специфічне взуття відоме також західним слов'янам із території моравського Валаська. Постоли носили і в південній Польщі, а на сході — у гірських районах Українських Карпат та далі в напрямку до Румунії. Узували їх і в низинних районах Угорщини, зокрема на сході. Шкіряні постоли відомі і в Центральній Україні, де їх носили ще за часів Київської Русі²¹. Отже, постоли — це один із характерних видів традиційного українського одягу. Після Першої світової війни у досліджуваному регіоні на зміну постолам прийшли «боканчі» та чоботи.

Під час війни або в стані крайньої нужди виготовляли також дерев'яні черевики («дерев'янки», «дерев'янки», «дерев'яны боканчі»).

Після Другої світової війни під тиском промислового виробництва активізувався процес поступового відмежування останніх залишків традиційних видів народного одягу. Однак у багатьох районах, зокрема у селах поблизу Снини, літні люди ще у 70–80-х рр. ХХ ст. носили стародавні сорочки ручного пошиття, полотняні нижні штани та деякі інші традиційні види одягу.

Дитячий одяг в основному формувався на тих самих принципах,

1 Спідниця з вибійки
(с. Якуб'яни)

2 Вишита спідниця
(с. Гавай)

3 Жіночий фартух
(«шурпи») (с. Гориски)

що й одяг дорослих. Однак на нього набагато сильніший вплив справляли місцеві соціально-економічні умови. Усі види дитячого одягу виготовляли з менш якісних матеріалів або з поношеного одягу дорослих, бо, мовляв, діти швидко виростають і, одяг стає непотрібним.

Новонародженого повивали у пелюшки, викроєні з поношених полотняних частин одягу, однак при цьому вибирали щонайтонше полотно. У холодні пори року дітей загортали у кожух²². Коли дитина починала ходити, їй шили сорочинку з домотканого полотна («сорочка», «кошулька», «віганча», «віганчик»).

Між сорочинками для хлопців та дівчаток не було ніякої різниці. Вони були рівного крою, сягали нижче коліна, з довгими рівними рукавами. Взимку малі діти перебували постійно в теплих приміщеннях, тому ім здебільшого не шили ніякого верхнього одягу, навіть взуття.

Чотири- або п'ятирічним дітям справляли святковий одяг, схожий на мініатюрну копію традиційного одягу дорослих, проте його скромніше оздоблювали і він не мав суконних частин. Діти ходили босоніж.

Школярі одягалися так само, як дорослі. На них уже покладали певні обов'язки щодо сім'ї та громади. Їх заличували до виконання різних робіт, тому юний одяг їхній був

традиційним. Діти пастушили, помогали збирати врожай, прясти, ткати, брали участь в обрядах та інших урочистих сільських подіях. Тому після Першої світової війни помітними стають намагання прикрашати святкове дитяче вбрання.

Дитячий одяг, як правило, шили з домотканого полотна, лляного та конопляного, пізніше — з фабричних дешевих ситцю або оксамиту. Підлітки часто доношували одяг своїх старших братів та сестер, а нерідко й батьків, аж поки той зовсім не зношувався. Тільки у неділю та у свята одягали власний одяг, який зберігали у скрині. Взуттям обмінювалися, коли йшли до школи або церкви. Постоли взуvali і у школу, і в поле.

У зимку, замість верхнього одягу, діти загорталися у великі хустки.

За головний убір дітям змалку чіпець. Його прикрашали білим мереживом, скляними кульками та червоною стяжечкою. Червоний матеріал або нитка виконували апотропейну функцію (проти зурочення).

Молодь віком 14–17 років вже шила собі одяг з якісніших матеріалів. Його пишно оздоблювали, здебільшого вишивкою та шнуруванням. Тут особливо вигадливими були дівчата. Парубки («парівці»), коли збиралися на розваги, то прикріпляли до чобіт остроги («черкітки», «брязкальця», «остроги»). Штані па-

фонди Музею української культури

фонди Музею української культури

Спідниця з вибійки
(с. Якубяни)

рубків прикрашав орнамент зі шнурочків у вигляді вісімок («осмічки»). В околицях Свидника так оздоблені штани називалися «рецеце».

Зміни в одязі найперше поширювалися серед молоді. Старше покоління тримувалися того, до чого звикли замолоду. Однак прагнення берегти традиції, повага до думки інших, намагання відповідати власному соціальному становищу, раціональність та скромність в одязі були притаманні представникам усіх генерацій.

Як ми вже зазначали, народний одяг можна розглядати з різних аспектів. Різні форми брання залежали від його функції чи від того, за якої нагоди його вдягали. Буденний та робочий одяг був набагато простішим. Шили його з менш якісних матеріалів та дуже скромно прикрашали, а то й зовсім не оздоблювали. На роботу одягали і ношене святкове вбрання.

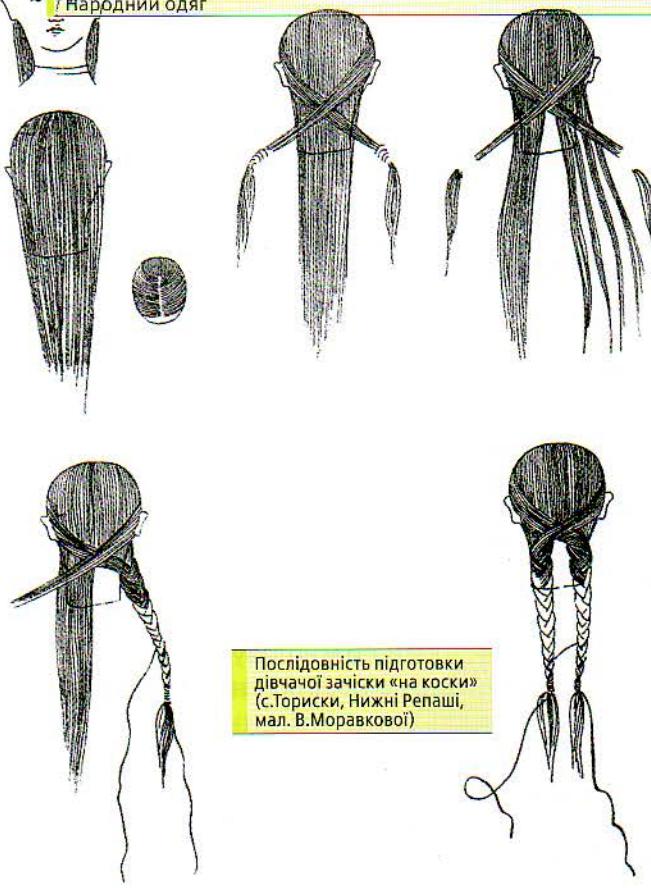
Дуже барвистим та пишно оздобленим був святковий одяг. Середнього вирізняється обрядовий одяг, який, на жаль, тут не маємо змоги детально проаналізувати. Очевидно, найрозкішнішим був весільний одяг, який виражав найоригінальніші та найхарактерніші елементи народної культури жителів цього регіону. На вінчання наречений одягав найкращий і зовсім новий святковий одяг — пишно вишиту сорочку, прикрашенні сукняні штани, коротку гуню та капелюх із пером, вінком та червоною стяжкою. Колись невід'ємною частиною весільного одягу була «губаня», пізніше кожух або також «чуга». Наречена («молодиця», «браута») теж одягала вишивану сорочку — опліча, білу спідницю та білий фартух. На сорочку надівалася пишно оздоблену корсетку, а праворуч під декоративний пояс запихала весільний рушник. На голові мала вже згадувану парту, вінок із барвінку, штучних квітів

та певних охоронних рослин, наприклад, кількох зубків часнику²³. З верхнього одягу наречена мала губаню, гуню або короткий кожух.

У досліджуваному регіоні, як і багато де за його межами, спостерігається чимало локальних специфічних рис, передусім у колориті шлюбного одягу і його оздобленні. Та в основному йдеться про загальний крій шлюбного одягу, корені якого глибоко сягають староукраїнських традицій. З давніх-давен по всій території України²⁴ дотримувалися старослов'янського звичаю домінування в шлюбному одязі білого кольору, який символізує непорочність, чистоту та скромність. Про це свідчать багато пісень про білу вишиванку. До стародавніх українських шлюбних традицій належить прикрашення дівочої голови («вінець», «парта»). По всій Україні складовою частиною шлюбного вбрання є також верхній суконний одяг та кожух. Основні його компоненти мають майже ідентичні назви, які зберігаються впродовж століть.

Разом із тим, у досліджуваному регіоні обрядовий народний одяг має деякі специфічні види (чуга, чуганя, губа), до появи яких спричинилося довкілля, а також характер занять місцевого населення. Не останню роль тут відігравали і міжетнічні контакти.

Із народним одягом дуже тісно пов'язана гігієна людини, яка доповнює загальну картину побуту наших предків. Незважаючи на скрутне соціально-економічне становище, місцеві українці, щоб забезпечити належний рівень гігієни, виявляли винахідливість, а брак спеціальних гігієнічних засобів компенсували природними. Так, на всій досліджуваній території для прання брудного одягу, близни та інших виробів із тканин використовували розчин лугу, який готовували з попелу. У великий гли-

Послідовність підготовки дівочої зачіски «на коски» (с. Ториски, Нижні Репаші, мал. В. Моравкової)

няний горщик, який називали «зварльник», клали білизну та заливали її гарячим розчином лугу. Для прання одягу та виробів із тканин використовували також більші дерев'яні посудини, причому воду тоді нагрівали в глиняних горщиках або металевих кастрюлях. По деяких селах у каструлі, де була намочена білизна, вкидали розпечене каміння. Коли вода остигала, білизну прали на потоці. Для прання використовували дерев'яні стільці та праники («прайник»). Після виполіскування білизну сушили на дереві, на траві, на плоті або на жердині. Після Першої світової війни у вжиток входить мило. Для прання використовували дерев'яні корита. У фондах Музею української культури у Свиднику зберігається саморобна дерев'яна пральна машина з ручним приводом (на корбі).

У минулому прали раз на два-три місяці. Велике прання припадало на передріздвяний та передвеликодній періоди.

Окремі види одягу прасували вручну: зволожені частини намотували на тонкий довгий дерев'яний валок, який притискали дерев'яною, знизу карбованою дощечкою і валяли його по столі або лавці. Було це звичайне «манглювання». У минулому накрохмалений одяг із тонких тканин — опліча, очіпки, хустки — прасували за допомогою дерев'яних, кам'яних або скляних гладил. Від початку ХХ ст. почали використовувати залізні або мояжні праски, підошву яких нагрівали. Існували теж праски, куди засипали жар, або з металевими пластинами, які нагрівали на плиті.

Випраний та випрасуваний одяг складали у скрині. Окремі види вбрання (сорочки, фартухи, хустки) спеціально складали та скручували у згортки, щоб вони не забирали у скрині багато місця. Очіпки та інші накрохмалені речі клали зверху. У малій перегородці («прискринок») зберігали молитвеник, цінні речі та прикраси. У скрині

Дівчата у «партах» зі
стяжками (с. Якуб'яні)

вміщався майже весь жіночий святковий одяг. У кожній хаті було декілька скринь для одягу. Скриня («скриня», «каста») була обов'язковою частиною посагу наречененої. Кожна молода дівчина, яка готувалася заміж, повинна була мати в новій скрині 10-20 сорочок — залежно від матеріальних статків та соціального статусу, а також стільки ж і спідниць, фартухів, хусток, декілька корсеток, гуньку, домоткане полотно, дрібні прикраси тощо.

З чоловічого одягу у скрині зберігали тільки полотняний. Ко-

жухи, гуні та, головним чином, буденний одяг вішали на жердинах у кімнаті, у коморі, у сіннях тощо. З цією метою використовували і дерев'яні, а згодом дротяні вішаки, дерев'яні скоби і т. п.

Як бачимо, культура одягання надзвичайно багатогранна, вона дуже наочно представляє уклад життя наших предків. Народний одяг — це не тільки звичайний матеріальний продукт. Це дуже виразний вияв душі творців та носіїв цієї сфери традиційної культури, вияв їхньої психології, етичних та есте-

1

1 Вишивана «хустка»
(с.Боглярка)

2

2 Вишивана «хустка»
(с.Боглярка)

3 Жіночі очіпки

тичних поглядів, національного або етнічного самоусвідомлення.

Традиційний народний одяг розкриває історичні корені досліджуваного українського етносу, які, без сумніву, пов'язані з ранньослов'янською епохою формування його материкової культури та передусім з культурними здобутками періоду Київської Русі. Про це свідчать писемні та інші автентичні пам'ятки XII–XIII ст., а також пізніші пам'ятки, які збереглися на території України²⁵. Основні частини одягу (сорочка, штаны, спідниця, верхній суконний одяг, кожух, постоли, чоловічий капелюх, жіночі прикраси) наші предки принесли зі своєї працьківщини, тобто з території сучасних Галичини та Закарпатської області України. Після поселення на нових землях вони ретельно зберігали ці стародавні традиції, намагаючись їх пристосовувати до тутешніх природно-кліматичних та інших умов. Однак у своїй суті ці традиції не змінилися аж до середини

XX ст. Однаковими для українців залишилися не тільки основні види одягу та їх форма, самі їх назви.

Незважаючи на спільність основних видів народного одягу, на досліджуваній території майже кожне село, долина або інший мікрорегіон мали свої специфічні, тобто оригінальні елементи одягу, якими відрізнялися від інших. Локальна специфіка в одязі словацьких українців зумовлювалася не тільки впливом економічних та суспільних обставин, а і є результатом впливу етнічних, регіональних та місцевих традицій.

Кожний член сільської громади дуже уважно стежив за дотриманням традицій народного одягу, які за відповідних обставин були ще й ознаками етнічної належності особи. Звичайно, етнічні традиції найдовше і найміцніше утримувались у східній частині досліджуваного регіону. Адже місцеве населення жило в рамках Угорської держави та першої Чехословацької Республіки аж до 1945 року в без-

посередньому та тісному контакті з численною закарпатоукраїнською спільнотою. Етнічні елементи народного одягу були загальнопоширеними по всьому досліджуваному регіоні. Як приклад можемо навести цікаве спостереження словацьких дослідників, що типову «канофаску» — святкову дрелихову спідницю з найзахіднішого русько-українського села Остурня жителі сусідніх словацьких сіл називали «русначка»²⁶. Етнічні ознаки в народному одязі досліджуваної області підкреслювали також конфесійна належність населення, з якою пов’язані й певні функції народного одягу або його компонентів²⁷. Говорити про етнічні відмінності народного одягу на локальному рівні дуже тяжко. Етнічна специфіка одягу найкраще виявляється при комплексному підході, коли, крім крою одягу та комбінації окремих його видів, особливо зважають на роль колориту та на художні і мовні особливості. Отже, проблема етнічності одягу найбільш виразно виявляється в комплексній структурі його елементів. Okремі елементи тільки зрідка можуть виконувати роль етноідентифікаційних знаків²⁸. У досліджуваному регіоні, як, зрештою,

і за його межами, можна говорити про певні локальні або хронологічні різновиди народного вбрання.

Типологізацію народного одягу, як й інших виявів матеріальної та духовної культури, можна реалізувати за різними критеріями: етнічними, географічними, державно-адміністративними, терitorіально-адміністративними тощо. Тому і на народний одяг досліджуваних українських етнічних теренів поширюються різні означення: український (руський), західноукраїнський, закарпатоукраїнський, карпатський (закарпатський), східнослов'янський, списський, шариський, земплинський і т. д.

Народний одяг досліджуваного регіону області генетично пов’язаний із давньослов’янською та староукраїнською культурою. Доказом цього є крій та конструкція одягу, його структура, функції, художнє оформлення і термінологія. Беручи до уваги специфічні умови життя східнослов'янських українців та їхні тривалі тісні міжетнічні контакти, стає зрозуміло, що тут у цілком природний спосіб виникло і багато оригінальних елементів матеріальної культури,

1

які відсутні в інших українських етнічних областях. Такі елементи притаманні і українській лемківській етнографічній групі північної частини Карпат. Саме тому в українській, словацькій та польській етнографічній літературі щодо народного одягу цього регіону вживають означення «лемківський»²⁹.

Лемківський тип народного одягу відрізняється, перш за все, своєю неповторною формою та колоритом. Основними спільними для всіх лемків рисами одягу є довга туніко-подібна сорочка («сорочка»), коротка жіноча сорочка — опліча, нижня спідниця, корсетка — лайбик, білі та кольорові густо зібрани спідниці,

одноплатові та багатоплатові запаски, прикрашені кольоровими стрічками. Дівчата ходили простоволосі, у свята носили рясно оздоблені парти, очіпки та хустки. Для чоловічого гардеробу типовими є вузькі штани, сорочка з вузьким стоячим коміром, сукняна куртка; сукняні темно-коричневі жилетки; чуга (чуганя) зі «сліпими» рукавами та великим квадратним коміром із торочками. До специфічних видів одягу належать також вовняні «губи», сукняні білі або темно-коричневі тричвертеві гуні, короткі білі кожухи, оздоблені вишивкою, різnobарвною вовною та аплікацією зі шкіри. Оригінальною час-

2

3

тиною жіночого одягу були ткани червоно-білі покривала — пілки або велики хустки, які накидали через плечі та голову, а спереду притримували руками. Влітку чоловіки носили чорні капелюхи, а взимку хутряні шапки. Основним видом жіночого і чоловічого взуття були постоли, згодом — чоботи.

Відповідно до членування інших складових частин матеріальної культури і народний одяг досліджуваного регіону можна поділити на три основні зони:

- 1) східну зону бойківсько-лемківської культури;
- 2) центральну зону лемківської культури;

2) західну зону лемківської культури.

Спираючись на цу членування, спробуймо окреслити й специфічні ознаки народного одягу досліджуваної епохи. Основними критеріями для їх установлення є колорит, характер орнаменту, окремі деталі, також структура частин одягу, матеріал пошиття, спосіб носіння тощо.

Для народного одягу змішаної бойківсько-лемківської області характерні численні архаїзми. Тут набагато довше збереглися стародавні крої сорочок, а також форми хутряних та суконних верхніх частин одягу. Основні частини чоловічого

1 Жіночий кожушок — «брушляк» (с.Бехерів)

2 Жіночі постоли
«бочкори»
(м.Свидник)

3 Жіночі «скірні»
чоботи (с.Чертіжне)

4 Хустка-«ранцівка»
(с.Вишній Мирошів)

1

2

та жіночого вбрання не відрізнялися від тих, які поширені в інших місцевостях, розташованих далі на захід. Одяг шили переважно з домотканого конопляного полотна. У давнину чоловіки не носили суконних штанів. Оздоблення окремих видів одягу було відносно скромне. Спершу вишивали хрестиком чорними нитками на білому полотні. Навколо комірів, розрізів і манжетів сорочок пришивали куповані мережива та вишивки

(«штікерай»). Робочі короткі жіночі сорочки (опліча) не оздоблювали. Очіпки носили низько на потилиці. Підкладка очіпка була теж чорна. Старші жінки замість корсетки мали хустки, які накидали на плечі, а на грудях їх перев'язували навхрест та зав'язували за спиною. Від холоду та дощів захищалися тканим квадратним рядом — портком, зшитим із двох половинок полотна («півок», «пілок»), а також однодільними пілками,

3

1 Чоловічий верхній одяг – «чуга» (с. Цигелка)

2 Чоловіча сорочка (с.Підгородь, фонди)

3 Чоловічі спідні «гачі» з дрепіху (с.Варихівці)

Чоловіча сорочка з «дреліху» та тканими манжетами (с.Орябина)

перетканими червоними нитками. У свята чоловіки носили вузькі дрелихові штани, прикрашені чорним прошиванням. До штанів одягали вузький та довгий ремінь (2*240 см), який дівчі обмотували навколо талії. Хлопці та старші чоловіки носили короткі чорні жилетки або дрелихові куртки.

У центральній зоні лемківської області теж збереглося чимало архаїзмів. Сорочки та опліча архаїчного типу мали довгі рукави, які пізніше вкорочували. Рукави, на відміну від станників, шили звичайно з тоншої тканини. Комір і манжети шили з червоної «чиноваті» або з білої тканини, яку прикрашали вишивкою або мереживом. У давнину жінки носили нижні спідниці з домотканого полотна («подолок»). На початку ХХ ст. тут уже одягають декілька нижніх спідниць. Святкові верхні спідниці шили вже з дорожчого матеріалу і до них пришивали корсетку. Наприкінці XIX-на початку ХХ ст. тут поширилися фарбовані темно-сині спідниці з 5-6 пілок, часто з тонкими візерунками, які густо зазбиравали. Жінки носили і суконні (поставні) спідниці темніших кольорів. Пишно оздоблена корсетка не сягала до пояса, мала

глибокий виріз, який переходив у гострі кінчики. Через коротку корсетку конструкція жіночого народного одягу мала дещо вищу талію. Наприкінці XIX ст. жінки носили чорні суконні облягаючі куртки до пояса. На початку ХХ ст. стали модними короткі білі овечі кожухи, розшиті на спині. Поширеними були і так звані «візитки» — короткі жакети з однотонного оксамиту. У святкові дні дівчата носили пишно прикрашені парті. Заміжні жінки чесалися на вузол — «коньтю», на який закладали очіпок. Перед очіпка («чолко») прикрашали білим, вручну зв'язаним мереживом, яке закінчувалося зубчиками. На голові носили різні хустки.

Чоловіки, крім полотняних штанів, носили і «холошні» з білого або сіруватого сукна. Передні розрізи, кишені та бокові шви прикрашували чорними або чорно-синіми шнурочками. Зі смаком оздоблювали і жилетки — лайбики, які найчастіше шили з синього сукна. У давнину сорочки не мали комірця.

До типових частин верхнього одягу належала коротка суконна гуня. Довге біле суконне пальто — чуга мало великий квадратний перегнутий комір. Святковим

зимовим одягом була біла або сивувата губа. Чоловіки носили капелюхи, а взимку хутряні шапки, взували постоли, пізніше чоботи.

Найбарвистіший був народний одяг у західній частині лемківської області, до чого значною мірою спричинився розвиток ремесел у містах Спиша, а також місцеве вівчарство. окремі види одягу визначаються багатою кольоровою гамою та розмаїттям фабричних матеріалів і їх високою якістю.

Жіночі сорочки, передусім коміри, розрізи та манжети прикрашали перетканими кольоровими нитками і багатою вишивкою, у якій переважали червоний, жовтий, оранжевий, синій та зелений кольори. Спідниці дуже часто шили з тканин із вибійкою. Заміжні жінки накладали волосся на підкладку («колко»), а потім на таку зачіску насаджували пишно прикрашений очіпок із характерним гостроконечним завершенням. Різникольоровими прикрасами вирізнялися дівочі парті.

Суконні та полотняні штаны оздоблювали кольоровою облямівкою. У талії штани обперізувалися кілька разів довгим ременем. Вівчарі мали широкі ремені, які застівали на 4-5 мосяжних пряжок. Як верхній одяг носили типові суконні білі та коричневі сіряки — короткі

гуні і довгі чуги. Досить поширеними тут були короткі кожухи, які носили і жінки, і чоловіки.

Народний одяг у своїх первісних масштабах поширення, різноманітності та красі належить уже минулому. Постійні контакти населення досліджуваного краю з економічно розвиненими регіонами, ярмарки, прощі, сезонні роботи, різні міграційні рухи та, головним чином, радикальне втручання у побут людей за часів колективізації й соціалізації господарства привели до поступового відміння традиційного одягу. Однак не можна сказати, що традиційну вбрання зовсім зникло з нашого життя. Багато елементів народного одягу дотепер зберігаються в сільському середовищі. Особливі заслуги у цьому мають перш за все жінки. Парадоксально, але саме у західній частині досліджуваного регіону, зокрема в селах Замагур'я, які завжди належали до економічно благополучних, народний одяг зберігся найкраще. Ще у 1980-х рр. минулого сторіччя в деяких селах (Нижні Репаші, Гориски, Якуб'яні, Остурня) жінки одягали традиційний народний одяг у свята, на весілля, богослужіння тощо. Традиційні спідниці («кабаты»), зачіски, зав'язування традиційних

1 Чоловічий кожушок—
«брушляк» (с.Нижні Репаші)

2 Чоловіча «гуня»
(с.Нижні Репаші)

3 Чоловічі постоли
«бочкори» (м.Свідник)

4 Чоловічі капелюхи
(с.Остурня)

5 Широкий пояс із сумкою
лісника (с.Остурня)

хусток частково збереглися по всьому досліджуваному регіоні.

Чоловічий народний одяг на селі вже, звичайно, не носять. Останнім нареченим у Якуб'янах і, очевидно, на всій досліджуваній території, який ішов до шлюбу разом із дружбами в традиційному обрядовому одязі ще в 1955 році, був Ян Дупала³⁰.

Однак відрадно, що традиційний народний одяг посів належне місце на різних сільських та регіональних фольклорних святах,

а також на відповідних представницьких зустрічах. Традиційний народний одяг став невичерпним джерелом натхнення та зразком і для сучасних модельєрів. Багато елементів народного одягу знаходить застосування і в сучасній продукції легкої промисловості.

Наше завдання — з максимальною повнотою і точністю задокументувати цю безцінну культурну спадщину і зробити її доступною для широкої громадськості.

Примітки

- 1 Пор.: Sopliga M. *Ukrajinci na Slovensku// Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, ľudovej architektúry a bývania.* — Komárno-Dunajská Streda, 2002. — S.135–147.
- 2 Матейко К.І. Український народний одяг. — К., 1977. — С.9–11; Нариси стародавньої історії Української РСР. — К., 1957. — С.18–28; Ніколаєва Т. Історія українського костюма. — К., 1996. — С.28–29.
- 3 Пор.: Benža M. *Ľudový odev//Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry.* — Bratislava, 2000. — S.121.
- 4 Ніколаєва Т. Цит. пр. — С.31–37
- 5 Nosál'ová V. *Slovenský ľudový odev.* — Martin, 1983. — S.194.
- 6 Пор.: Moszynski K. *Kultura ludowa Słowian.* — Kraków, 1929. — S.425–426; Маслова Н.С. Народная одежда русских, украинцев и белорусов// Восточнославянский этнографический сборник. — Москва, 1950.
- 7 Benža M. Цит. пр. — S.130.
- 8 Králiková G. *Ľudový odev//Horná Cirocha. Vlastivedná monografia zátopovej oblasti.* — Košice, 1985. — S.335.
- 9 Мушинка М. Матеріальна культура// Лемківщина. Земля—люди—історія—культура. — Т.ІІ.—Нью—Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1988. — С.260; Olejník J. Príspevok k poznaniu ľudového odevu v Jakubanoch//Науковий збірник музею української культури у Свиднику. — Т.1.— Пряшів, 1965. — С.134.
- 10 Українці. Історико-етнографічна монографія у двох книгах. — Кн.2.— Опішня, 1999. — С.108; Зеленин Д.К. Женские головные уборы восточных (русских) славян. — Прага, 1926.
- 11 Худик А. Художні особливості традиційного обряду русинів-українців Східної Словаччини//Науковий збірник музею української культури у Свиднику. — Т.18.— Пряшів, 1992. — С.210–220.
- 12 Bednárik R. Hmotná kultúra slovenského ľudu//Slovenská vlastoveda. — T.I. — Bratislava, 1947. — S.245.
- 13 Králiková G. Цит. пр. — S.333–334.
- 14 Мушинка М. Цит. пр. — С.262.
- 15 Králiková G. Цит. пр. — S.33.
- 16 Bednárik R. Hmotná kultúra slovenského ľudu... — S.250–251.
- 17 Olejník J. Цит. пр. — S.137.
- 18 Маслова Н.С. Цит. пр. — С.584–585; Матейко К.І. Цит. пр. — С.49; Ніколаєва Т.А. Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье. — К., 1988.
- 19 Матейко К.І. Цит. пр. — С.70
- 20 Benža M. Цит. пр. — S.124–229.
- 21 Стельмашук Г., Худик Г., Дмитриків Д. Одяг//Лемківщина. Матеріальна культура. — Т.І.—Львів, 1999. — С.330; Olejník J. Tradičný ľudový odev. Zamagurie. — Košice, 1972. — S.161.
- 22 Benža M. Цит. пр. — S.137.
- 23 Загортання дітей у кожух мало і магічне значення, щоб було кучеряве.
- 24 Часник оберігав людину від хвороб.
- 25 Матейко К.І. Цит. пр. — С.14–16; 27–30.
- 26 Olejník J. Цит. пр. — S.154.
- 27 Králiková G. Цит. пр. — S.113.
- 28 Benža M. Цит. пр. — S.140.
- 29 Лемківщина. Матеріальна культура. — Т.І.—Львів, 1999. — С.324–346.
- 30 Olejník J. Цит. пр. — S.132.

Мирослав Сополига
Українці Словаччини:
матеріальні вияви народної культури та мистецтва

Головний редактор: Юлія Олійник

Редакція: Галина Вовченко

Коректура: Ольга Гончарено

Дизайн: Юрій М. Барабаш

Підписано до друку 06.06.2011

Формат 84*108/16

Умовн. друк. арк. 35,28

Облік.-видавн. арк. 16,95

Папір офсетний.

Друк офсетний.

Гарнітура Fedra Serif A Pro, Den Haag Narrow

Замовлення № 11-142

TEMP
PORA

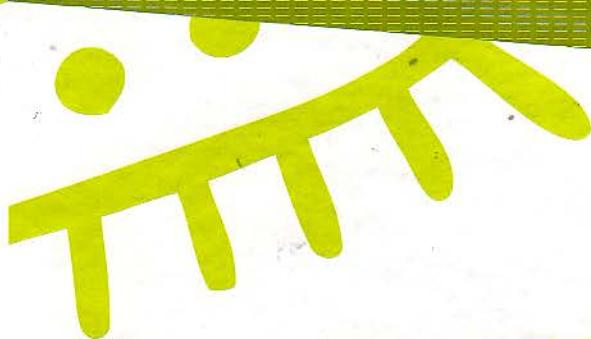
ТОВ «Темпора»
01030, м. Київ,
вул. Б. Хмельницького, 32, оф. 4
Тел./факс: (044) 234-46-40
www.tempora.com.ua

Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
ДК № 2406 від 13.01.2006

Віддруковано в друкарні ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 27-15 від 07.12.06
м. Київ, вул. Віскозна, 8

«Ця публікація – це один з результатів моєї майже 40-річної роботи в області етнологічних досліджень українців Пряшівщини. Це по суті перша спроба комплексного аналізу матеріальних виявів народної культури найзахіднішого кіoutu української етнічної території, яка в силу історичних обставин політично відмежована від своєї матірної країни. Предметом моого зацікавлення в цій монографії є форми поселень, типи забудови дворів, народне будівництво, традиційні заняття населення, народний одяг, народне харчування, сакральне та інші вияви народного мистецтва.»

Мирослав Сополига

Мирослав Сополига народився 26-го березня 1946 у Свиднику (Словаччина). У 1967 р. закінчив філософський факультет Кошицького університету ім. П.-Й. Шафаріка у Пряшеві за спеціальністю «історія – українська мова та література». Навчався в аспірантурі при Братиславському університеті імені Я.-А. Коменського за спеціальністю етнографія. Кандидатську дисертацію захистив у 1981 р. У 1993 р. в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнології НАН України успішно захистив докторську дисертацію. Автор більше 20 монографій та 500 статей. Редагує «Науковий збірник Музею української культури у Свиднику» та від 1986 року очолює свидницький Музей української культури.